

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Вася Николова Велинова,

Център за славяно-византийски проучвания «Иван Дуйчев» към

СУ «Св. Климент Охридски», направление 2.1. Филология

върху научните трудове за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност «професор» по професионално направление 2.2. История и археология,

обявен от Нов български университет, ДВ бр. 65 от 12.08.2022 г. с кандидат

доц. д-р Тома Иванов Томов

Кандидатът в настоящия конкурс за заемане на академичната длъжност «професор» Тома Иванов Томов е дългогодишен преподавател по история в Нов български университет (от 2006 г.). Той е магистър по история, дипломиран в СУ «Св. Климент Охридски» през 1994 г. През 2003 г. защитава докторат за получаване на ОНС «доктор», а от 2007 г. е доцент в направление Средновековна обща история с хабилитационен труд «Константинопол и руската колония (до 1204 г.)».

От приложените конкурсни документи се вижда, че е стартирана процедура, която напълно съответства на изискванията в ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане, както и на Правилника на НБУ. Единствен кандидат в нея, доц. Т. Томов е приложил коректно пълни и точни данни за покриване на минималните национални изисквания и критериите на НБУ. От таблицата и от представените за участие в конкурса публикации и монографии се вижда също така, че кандидатът не само, че отговаря на минималните изисквания, но и далеч надхвърля по точки допустимия минимум.

Основното тематично поле на научните изследвания на доц. Т. Томов е епиграфиката с акцент върху епиграфското наследство (графити), съхранено в църквата Св. София в Истанбул. На него е посветен и монографичният труд, с който авторът участва в конкурса: *Непознатият храм «Св. София». Надписи-графити на глаголица и кирилица*. В същото тематично поле са и статиите, предложени от автора, общо 12 на брой – те съобщават допълнителни подробности както за част от включените в монографията надписи, така и за други графити, свидетелстващи за етническата принадлежност на поклонниците, оставили свои паметни записи в християнския храм.

Монографията *Непознатият храм «Св. София». Надписи-графити на глаголица и кирилица* е обобщение на дългогодишния труд на Т. Томов над тези забележителни

эпиграфски свидетелства. Изследователят трайно очертава границите на едно специфично и слабо проучено в България научно поле – това на византийската столица и съхранените там следи от славянско присъствие. Също така слабо проучен поради трудната си достъпност е и специфичният изворов материал, с който той работи – надписи-графити. Тяхното идентифициране, заснемане, прецизно копиране и разчитане само по себе си е един сложен и трудоемък процес, изискващ специфични познания в областта на фотографията и фотометрията, специално оборудване и добро познаване на традицията на графитите в широк географски ареал, каквито авторът несъмнено притежава. Постигнатото от него респектира, тъй като той съчетава извороведски, историографски и палеографски подход, за да интерпретира уникалните свидетелства.

Трудът е композиран в две основни части. Първата съдържа въведение и описание на храма „Св. София“, на неговата история, реконструкции и обновления. Втората част представя графитите според тяхната топография – съответно в западната, южната и северната галерии. Заключението съдържа детайлен палеографски и езиковедски анализ, което го прави органична част от цялото изследване. В края има три приложения със схеми и илюстрации, показалец на надписите според изработената и защитена от автора класификация, речник-индекс и палеографски таблици. Включеният в края превод на основни части от труда го прави достъпен и за чуждестранната научна аудитория.

Първата част, посветена на галериите на църквата „Св. София“, съдържа подробни коментарни части на отделните архитектурни компоненти, както и някои уточнения на хронологията на мозайките в църквата. Добавен е богат библиографски апарат, който позволява на читателя да се ориентира в най-новите изследвания, свързани с храма и неговата вътрешна украса.

Втората част, основна за труда, отново е систематизирана на топографски принцип, което е най-подходящият критерий за подредба на материала. Първо е разгледана западната галерия. Там са идентифицирани 21 надписа, като някои са много показателни като съдържание: № 3 например документира присъствието на български принц и временно претендент за престола на Търново – Шишман, син на Михаил III Шишман и брат на Иван Стефан, в Константинопол (с.35); № 5 е от XII в. и е дело вероятно на българи-поклонници в храма; № 8 е сравнително ранен молитвен надпис, кр. на XI нач. на XII в.; № 12 от XVI в. е фиксирал присъствието на някой си Никола от Търново (1552 г.); № 15 съдържа имена, които се споменават в преписа на Борилевия Синодик от 14 в. Не по-малко интересни са друга част от надписите, документирани

присъствието на поклонници от Новгород, Киев и Москва, както и представители на клира.

От южната галерия са публикувани 33 надписа. В тази част също е дадена пълна картина на наличния епиграфски материал. Прави впечатление идентификацията и на представител на влашката традиция – Ненчюл от № 19, чиято идентификация сама по себе си е отделна кратка студия; №21 разкрива личността на славянизирания скандинавец Игор Улминге; № 29 свидетелства за късната епиграфска традиция – надписът е от ръката на дяк Стоян от Охрид от 18-19 в. Тук отново се регистрира присъствието на руски, киевски и новгородски поклонници, открояват се обемът и изчерпателността на титулатурите в някои от техните надписи, което ги превръща от графити в своеобразни „каменни документи“ за престоите на записаните в тях лица в храма и в ромейската столица. Работата на автора по идентификацията на отделни лица е била задълбочена, той е работил с голям обем от документи, ръкописи, архивни сбирки, археологически данни, което прави идентификациите убедителни. Същото важи и за наблюденията му над палеографията на надписите, което само по себе си позволява да гледаме на труда и като на справочник по история на палеографията на базата на надписите в храма Св. София.

В северната галерия са идентифицирани и разчетени 19 надписа. Те дават представа за славянската диаспора в града и могат да бъдат съществен извор за антропонимията на българи и руси през средновековието. Тук се добавят и представители на полски общности, както и поклонници с корени в угро-финските народи. Особено интересен е надпис № 5, който разкрива неизвестни моменти от историята на реликвите свързани с Христовите страсти, които са били излагани на поклонение през Страстната седмица във византийската столица. Тук е представен и глаголическият графит с името Ана (№ 15).

В нишата на източната стена на северната галерия са добавени още 21 надписа. Те са предимно кратки автографи. Съдържащите се в тях лични имена показват трайното присъствие на новгородски и киевски поклонници за едни сравнително дълъг период от време.

За публикуването на всичките 94 надписа авторът е възприел еднотипна схема, която улеснява читателя и същевременно позволява да се правят бързо някои интересни обобщения. Рубриците са следните: **материал**, т.е. основа, върху която е нанесен надписът/графитът; **размери, съхраненост, наборен текст** на надписа, **възстановен текст** (според речникови записи), **коментар, палеография, правопис и датировка**.

След това се дава чертеж на надписа с мащаб. Всяко описание е осъществено с максималната възможна прецизност и пълнота. Авторът обръща сериозно внимание на палеографията на надписите, тъй като често пъти тя е използвана успешно за датиращ признак или за прецизиране на предишни датировки. Правят се много паралели с надписи върху монети, грамоти, печати, тъкани и др. Обръща се сериозно внимание на характерното изписване на отделните букви, с оглед и на извеждането на данни за произхода на авторите им – българи или руси. Много подробен и задълбочен е също и морфологичният анализ, анализът на фонетичните промени в изписването на отделни имена и пр. Това дава възможност на автора да направи убедителни атрибуции, да даде мотивирани четения, там, където липсва текст, или където надписът е нечетлив. Всички надписи са преведени на съвременен български език, което прави монографията достъпна и полезна и за специалисти, извън тесния кръг на медиевистите историци и филолози.

Самият превод, който по необходимост е интерпретативен, представлява самостоятелна, успешно разрешена научна задача, има определено приносен характер и повишава стойността на изданието. При анализа на текстовете са изведени устойчиви формули, засвидетелствани в различните групи надписи – молитвени, посветителски и др., което нарежда монографията до най-добрите образци на репертоарите с епиграфски и документален материал, познати ни от утвърдени дипломатически издания на архиви, грамоти, албуми с монети, печати и др.

Третата част, определена като заключение, е посветена на най-съществените характеристики на надписите – на тяхната палеография и правопис. Тя е по-скоро теоретичното обобщение на направените лингвистични и палеографски анализи. Авторът показва задълбочени познания на историята на славянските езици, както и по палеография на надписи и графити. Това е научно поле, все още слабо разработено в палеославистиката и всяко теоретично обобщение е приносно и има огромно значение за реконструкцията на общата картина на епиграфските традиции на южните и източни славяни. Изключително трудоемък и нуждаещ се от много часове упорита работа, процесът на идентифицирането, копирането и анализа на надписите графити е сериозно научно изпитание. Като резултат от работата на доц. Тома Томов пред нас е един впечатляващ репертоар от 94 надписа (срещу само няколко бележки от ръцете на славянски писачи в гръцки ръкописи от X -XIV., писани със сигурност в Константинопол, публикувани от М. Спасова), който е отличен извор за антропонимията, за някои особености на разговорната реч, за които най-трудно се намира материал, за молитвени

и ритуални формули, използвани от славяните, посещавали или резидирали постоянно в Константинопол. Оказва се, на базата на графитите, че грамотността е била по-масова сред славяните, отколкото бихме могли да допуснем това само на базата на книжните записи. Макар и с различен профил и с различно ниво на владеене на езика, авторите на графитите са определено хора с писачески умения и най-общо казано – с църковна култура, за което свидетелстват някои формули и възклицания в текстовете.

Монографията е снабдена с богат справочен апарат. Това го прави уникално пособие по славянска епиграфика, пособие, запълващо сериозна празнина в знанието ни за епохата. Можем само да поздравим автора за неговата упоритост и всеотдайност при работата с този извънредно труден за достъп и преписване материал. В наши дни, когато сме свидетели на драматичното посегателство над храма „Св. София“ и превръщането му в действаща джамия, ограничаващо достъпа до редица важни части на сградата, тази монография е най-добрият начин да се съхранят за идните поколения текстове, чието съществуване е сериозно застрашено, както от капризите на времето, така и от променливите интереси на човешките колективи.

В останалите, представени в конкурса, публикации авторът отново остава верен на своя интерес – графитите и тяхното съдържание. Той обогатява както профила им както етнически, така и съдържателно. Представя и рисунки, и някои текстове, писани от ръката на латиноезични автори. Всички публикации са в специализирани научни издания, голяма част от тях – реферирани и рецензирани. Много от тях са на английски език, което прави материала в тях достъпен на много широка читателска аудитория извън пределите на страната ни.

Справката за цитиранията също показва, че публикациите на доц. Томов не са останали без отзвук в научната общност, напротив, те събуждат изследователски интерес и се цитират в реномирани научни издания или от утвърдени научни колективи.

Приложената в конкурса книга, която не е монография за конкурса и която не е представяна за участие в други конкурси е „Византия, позната и непозната“. Тя представлява един внушителен компендиум от необходимо знание за Византия, поднесено с вещина и систематизирано така, че да изпълнява и ролята на учебно помагало за студенти, магистранти, и дори – докторанти. Това не е история на византийската империя, а опит тя да бъде представена с цялата ѝ сложност на теократична империя, държава – хегемон на Балканите за няколко столетия. Ерудицията на автора и богатата фактология, поднесена с разбиране и компетентно тълкуване, правят от тази книга предпочитано четиво и като научно и като дидактично пособие.

От приложената за конкурса справка се вижда, че доц. Тома Томов е участва в редица международни и национални научни проекти, завършени успешно и резултатите им са оценени високо. Активно е участвал и в администрирането на академичния живот в НБУ, заемайки различни ръководни длъжности. Висока е и оценката, дадена от студентите за преподавателската му дейност. Бих добавила към това и отличните си впечатления от неговата работа като специализант в ЦСВП „Иван Дуйчев“ след защитата на докторската му дисертация.

Като имам предвид всичко изброено до тук, приложените за конкурса материали и високата научна стойност на монографията на кандидата, както и приносния характер на представените от него публикации, убедено препоръчвам на почитаемото научно жури на доц. Д-р Тома Иванов Томов да бъде присъдено академичното звание „**професор**“ в професионално направление **2.2. История и археология**, което той несъмнено заслужава.

Проф. дфн Вася Велинова

София

03.12.2022 г.